

ПЕРЕДМОВА

Олександр Семенович Федоровський (29.03.1885 (м. Лебедин) — 18.08.1939 (м. Харків)) — геолог за освітою (закінчив у 1911 році природниче відділення фізико-математичного факультету Харківського університету). Впродовж десятих-тридцятих років двадцятого століття він зробив вагомий внесок у розвиток геології, археології, музейної та пам'яткоохоронної справи. Вчений займався дослідженням археологічних пам'яток починаючи з доби палеоліту до пізнього середньовіччя. Яскравим показником визнання заслуг О. С. Федоровського в галузі археології стало призначення його у 1930 р. на посаду директора першої в Україні спеціалізованої пам'яткоохоронної інституції — Українського науково-дослідного інституту історії матеріальної культури при НКО УСРР у м. Харкові (УПМК).

Враховуючи той факт, що археологічні публікації О. С. Федоровського продовжують привертати увагу наукового співтовариства, але стали бібліо-

РОЗДІЛ І

Стоянки • Майстерні • Копальні •
Кургани • Зольники • Майдани • Кам'яні баби •
Могильники • Поля поховань • Городища •
Залишки поселень • Скарби • Випадкові знахідки

Місцезнаходження пам'яток древності у Харківській губернії мають різноманітний характер. Ми зустрічаємо тут з одного боку місця тимчасового перебування людини, з іншого — пункти постійного осілого проживання, іноді захисні споруди у вигляді земляних укріплень, зрідка сліди якихось промислів чи занять, але частіше за все — поховальні споруди, найрізноманітніші за видом, облаштуванням і часом.

Розповсюдженість окремих груп пам'яток, їхнє археологічне значення і ступінь їхньої вивченості дуже різноманітні. Щоб мати уявлення про матеріал, котрий уже вивчений тією чи іншою мірою, порівняно з матеріалом, що ще вивчається, необхідно розглянути кожну категорію пам'яток окремо.

СТОЯНКИ. Як бачимо із самого терміну, так називають місця тимчасового перебування людини Кам'яної доби, що мала кочовий, мисливський спосіб життя. Стоянки цього часу зазвичай позначені слідами вогнищ у вигляді золи, вугілля і рештками їжі — печеними, битими і розколотими кістками, до котрих додаються також брила каміння, кремінні відщепи та

уламки знаряддя, іноді ціле зронене чи загублене знаряддя, також уламки розбитого посуду і т. ін.

До найулюбленіших місць стоянок первісної людини входять особливо узбережжя річок із хорошою питною водою, лісами, що слугували паливом, багаті на рибу і дичину, а також місця уздовж зручних бродів і переправ через ріку тощо. Зрозуміло, що такі особливо зручні пункти приваблювали цілу низку племен, що послідовно змінювалися, і тому мають сліди декількох навіть дуже віддалених одна від одної культур.

За способом розташування стоянки можна розділити на три нерівні групи: дюнні, долинні та берегові.

У значній більшості випадків відомі нам стоянки Харківської губернії приурочені до цілком конкретних географічних умов. Вони розташовані на лівих берегах річних долин, на надзаплавній піщаній терасі, зазвичай по краю її, що межує з луками, чи на невеличкій відстані від краю.

Можна вважати, що доісторична людина часто влаштовувала свої стоянки й по правих берегах і в долинах річок. Однак випадки знаходження тут стоянок є досі винятком, а самі стоянки слабо виражені, з нечисленним матеріалом, що трапляється.

Цю відмінність у розповсюдженні пояснюють абсолютно побічно — сучасними фізико-географічними умовами.

Соснові ліси, що вкривають піщану надзаплавну терасу більшості наших річок, у багатьох випадках вирубані. Пісок, що скріплювався коренями дерев і дерновим покривом, рухає вітер, і оголені площі

- с. Татаренкова Старобільського повіту;
- с. Нижньобаранівка (Злодіївка) Старобільського повіту;
- сл. Біловодськ Старобільського повіту.

МОГИЛА КРУТА

- сл. Лиман Ізюмського повіту;
- сл. Попівка Ізюмського повіту.

МОГИЛА ШИРОКА

- с. Яструбне Сумського повіту;
- Ново-Іванівка Зміївського повіту;
- с. Явленська (Маячка) Ізюмського повіту.

МОГИЛА ТОВСТА

- х. Стешин Охтирського повіту;
- с. Куп'єваха Богодухівського повіту;
- сл. Борова Куп'янського повіту.

МОГИЛА ПЛОСКА

- сл. Миколаївка 2-а Вовчанського повіту;
- х. Макортетіна Старобільського повіту;
- сл. Моїсеєнкова Старобільського повіту.

МОГИЛА ДОВГА

- сл. Терни Лебединського повіту;
- х. Олексіївка Охтирського повіту;
- сл. Рублівка Богодухівського повіту;
- с. Матвіївка Богодухівського повіту;
- с. Петропавлівка (Сурдинівка) Валківського повіту;
- с. Білий Колодязь Вовчанського повіту;
- с. Закутна Зміївського повіту;
- с. Дерфелдинівка Зміївського повіту;
- с. Новопокровське Зміївського повіту;
- с. Лиман Зміївського повіту;
- с. Ново-Борисоглібськ Зміївського повіту;
- с. Михайлівське Зміївського повіту;
- с. Циглерівка, Ізюмського повіту;
- с. Попівка Ізюмського повіту;
- с. Моловатка Куп'янського повіту;
- с. Радківські Піски Куп'янського повіту.

МОГИЛА ЧОРНА

- м. Вовчанськ;
- сл. Вища Солоня Куп'янського повіту;
- с. Волкодавова (Журавка) Старобільського повіту.

МОГИЛА ЧЕРВОНА

- с. Лопань Харківського повіту;
- с. Корульки Ізюмського повіту;

- с. Билбасівка Ізюмського повіту;
- с. Бурдюгівка Куп'янського повіту;
- сл. Євсуг Старобільського повіту;
- сл. Біловодськ Старобільського повіту (2 кургани).
- х. Коровин Яр Ізюмського повіту;
- м. Куп'янськ;
- с. Попівка Куп'янського повіту.

МОГИЛА ЖОВТА

- с. Великі Проходи Харківського повіту.

МОГИЛИ ГУСТІ

- с. Гиніївка Зміївського повіту;
- с. Колонтаїв Богодухівського повіту;
- ст. Ков'яги Валківського повіту.

МОГИЛИ ЧАСТІ

- с. Ленівка Зміївського повіту.

МОГИЛИ РЯСНІ

- с. Куп'єваха Богодухівського повіту;
- с. Перекоп Валківського повіту;
- сл. Огульці Валківського повіту;
- сл. Мартова Вовчанського повіту;
- сл. Лиман Ізюмського повіту;
- с. Петропавлівка Старобільського повіту.

МОГИЛИ РЯДОВІ

- м. Охтирка;
- сл. Хухра Охтирського повіту;
- с. Ямне Богодухівського повіту;
- с. Полкова Микитівка Богодухівського повіту;
- сл. Велика Писарівка Богодухівського повіту;
- сл. Безлюдівка Харківського повіту;
- с. Відрадне Зміївського повіту;
- с. Мечебілівка Ізюмського повіту (2 групи).

МОГИЛИ «БЛИЗНЮКИ»

- х. Сіробабин Лебединського повіту;
- с. Великі Хутори Вовчанського повіту;
- с. Новопокровське Зміївського повіту;
- с. Максимівка (Горохівка) Зміївського повіту (2 групи);
- м. Старобільськ.

МОГИЛА «ДВА БРАТИ»

- с. Гракове Зміївського повіту.

ДВІ МОГИЛИ

- с. Миколаївка Сумського повіту.

МОГИЛИ «ТРИ БРАТИ»

-
- с. Гиніївка Зміївського повіту;
- сл. Андріївка Зміївського повіту;
- с. Ново-Борисоглібськ Зміївського повіту;
- с. Лиман Зміївського повіту (2 групи);
- х. Пристені Ізюмського повіту;
- х. Бригадирівка Ізюмського повіту.

МОГИЛА «ТРИЄЧКА»

- с. Грушина Зміївського повіту.

ТРИ МОГИЛИ

- с. Бараниківка Старобільського повіту.

ДЕСЯТЬ МОГИЛ

- сл. Стрільцівка (Чечівка) Старобільського повіту.

МОГИЛЬНИКИ. Під могильниками маються на увазі великі або менш значні групи поховальних споруд, що відносяться до одного часу і належать одному народу. Іноді цим назвам надається переважно значення кладовища, що складається з могил пласких, тобто таких, що не мають надмогильного насипу і взагалі не відмічені нічим на поверхні. У таких випадках поховання для спостерігача абсолютно непомітні і відкриваються зазвичай випадково при будь-яких земляних роботах або при розриванні поверхні весняними або проточними водами.

У могильнику окремі поховання чи могили зазвичай розташовані в певному порядку, часто рядами, іноді дуже близько одна до одної.

Часто могильниками вважають також значні курганні групи, що містять поховання однієї культури, під ім'ям курганних могильників.

За величиною могильники могли бути дуже різні, містити від одного-двох десятків до кількох сот і навіть тисяч могил.

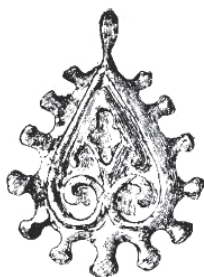
Слугуючи місцями поховання для того чи іншого племені протягом тривалого часу, могильники зазвичай розташовуються поблизу місця, де жив цей народ, — городища, поселення і т. ін. Розглядаючи ці останні місця знаходження у зв'язку з могильником, ми отримуємо можливість встановлювати і висвітлювати різні сторони побуту древнього поселення.

Могильники, що містять численні поховання, є особливо цінним матеріалом для археології.

Дійсно при значній, а часто і повній одноманітності поховального ритуалу, при збігу головної маси

РОЗДІЛ II

Неоліт
Тарденузька епоха

Значно нижче Дінцем серед багатих знахідок на пізньо-неолітичній стоянці в хуторі Зливки (Хайловщини) ми зустрічаємо також вузькі пластинки, у тому числі зі скошеним кінцем.

Нарешті, в чотирьох верстах від Цареборисова на рухливих пісках у долині Дінця серед уламків дрібних крем'яних пластинок, із котрих трапляються й вузькі, знайдено один уламок зі скошеним ретушню кінцем.

Окрім самого Дінця, ми зустрічаємо характерні тарденузькі форми як на верхніх, так і на нижніх його притоках, із перших вони винайдені на р. Харкові, на стоянці зі змішаними культурами в селі Велика Данилівка Харківського повіту. Тут знайдені одна трапеція і одна вузька пластинка.

Із нижніх притік обширі піщані площі по р. Торцю поблизу с. Райгородки Ізюмського повіту, які дали священнику В. Спесивцеву багаті колекції різних культур, дають, між іншим, безсумнівні сліди тарденузької епохи. До них ми відносимо одну довгу рівнобічну трапецію, більш ніж десяток чудових вузьких пластинок (наприклад, довжиною 45 мм, шириною 5 мм), одну таку саму з оббитим краєм (довжиною 39 мм, довжиною 5 мм) і шість пластинок зі скошеними кінцями найрізноманітнішої ширини, як дуже вузькі (наприклад, довжиною 36 мм, шириною 4 мм), так і широкі (наприклад, довжиною 65 мм, шириною 8). До них додається низка пластинок із дуже косим ретушованим і зазубреним кінцем із чудового червоного кременю. Ці останні знаряддя своєю технікою дуже нагадують деякі тар-

денузькі форми, хоча, можливо, належать до більш пізнього неоліту.

Останнім часом М. Я. Рудинський опублікував свої знахідки тарденузьких знарядь з Охтирського повіту, дюнних стоянок узбережжі Ворскли, серед залишків різних більш пізніх культур.⁹⁸

Ми дозволимо собі частково доповнити вказівки дослідника стосовно трьох перших місць за матеріалами, що знаходяться в Харківському Археологічному Музеї.

На дюнах у Пристані знайдене дуже цікаве трапецієподібне знаряддя розмірами 17x14,5x4 мм. Один поперечний край прямий і перпендикулярний тим, що ріжуть, другий заокруглений. Знаряддя круто ретушоване з усіх країв і близьке до описаного нами геометричному скребочку з р Бабки. Тут-таки знайдене велике знаряддя, що нагадує стрілу з дугоподібним поперечним лезом. У х. Кривенках — трапецієподібне знаряддя з трьома ретушованими краями.

Із характерних предметів у Буймерівці знайдено до десяти геометричних знарядь: неправильні трапеції — одна велика і дві дуже малі, дві прямокутні трапеції, одна висока трапеція (висота 20, найбільша ширина 15,5 мм) і один високий неправильний чотирикутник, ретушований з усіх країв, — останні два знаряддя нагадують стріли з поперечним лезом.

⁹⁸ Рудинський М. Дюнні стації неолітичної доби з побережжя Ворскли // Записки Українського наукового товариства дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині. Полтава, 1919. Вип. 1. С. 79–92.